

Den mångsidige Carl Gustav Ekeberg

Föredrag vid Altomta Akademis
årliga möte den 9 augusti 2002

Kenneth Nyberg

Mina damer och herrar,

Först och främst vill jag uttrycka min stora tacksamhet mot Akademin för att jag fått komma hit idag och tala om ett ämne som ligger mig mycket varmt om hjärtat. Eller rättare sagt en person, nämligen den man vars namn är så intimt förknippat med denna plats – kapten Carl Gustav Ekeberg. I åtta års tid har jag arbetat med forskning som, bland mycket annat, inneburit ingående studier av några av Ekebergs skrifter. Efter att under så många år ha läst så mycket både om och av honom, är det ett sällsamt privilegium och en stor glädje att just här, i detta rum, försöka sätta ord på något av det som gör honom så speciell.

Det är ju inte bara mig som kapten Ekeberg ligger varmt om hjärtat. Tvärtom, ett av de mest påfallande dragen hos denne ”framstående och märklige man”, som Carl Forsstrand kallade honom, är just att han tycks vara så universellt uppskattad, omtyckt och respekterad. Såväl i livstiden som under följande århundraden har alla som kommit i närmare kontakt med honom eller hans skrifter haft mycket gott att säga om Ekeberg, och till det tycks det finnas många skäl.

Dels är det, om man så vill, berömmelsen i sig, det faktum att Ekeberg har en given plats i svensk kulturhistoria. Han kanske inte tillhör de verkliga giganterna, de vars namn är allmänt bekanta som exempelvis Linné eller Gustav III. Ändå var han otvivelaktigt på flera sätt en framstående man, en människa som under sin livstid utträttade åtskilligt inom olika områden och hann med mer än de flesta. Sådana yttre framgångar och prestationer leder ju ofta i sig till ett visst mått av erkänsla och uppskattning alldeles oavsett personlighet och karaktär.

Men i Ekebergs fall ligger säkerligen ett andra, mycket viktigt skäl till hans anmärkningsvärt goda rykte i just den personliga karaktären, som framträder tämligen tydligt i både hans egna skrifter och omdömen av dem som träffat honom. Ofta talas det om Ekeberg som en rättskaffens man med auktoritet, en person som var engagerad och hängiven de uppgifter han företog sig. Samtidigt var han inte alls utan humor, tvärtom framskymtar det hos många samtida författare att han var lätt att ha

att göra med och att han gärna berättade roliga historier. Linnélärjungen Anders Sparrman nämner t.o.m. hur Ekebergs humor vann honom mycket sympati bland de kineser han hade kontakter med i Kanton å yrkets vägnar. Över huvud taget tycks han som person ha varit lätt att tycka om och att fästa sig vid, en lugn, klok och pålitlig vän med lättsamt sätt men ett grundläggande allvar.

För oss som läser eller hör berättas om Carl Gustav Ekeberg idag, finns ytterligare en förklaring till att han är så uppskattad, nämligen att han för en nutidsmänniska helt enkelt tycks vara så modern. Det är något jag själv upplevt när jag studerat ett antal reseskildringar från 1700-talet, där det mentala eller kulturella avståndet till författarna ofta är högst påtagligt. Med Ekeberg är det annorlunda, han resonerar på ett sätt vi känner igen, han skriver rakt, enkelt och direkt utan omständliga krumbukter, och han har ett slags kritiskt öga och en självdistans som tycks mycket modern. Därför upplever vi honom som lättare att förstå och att sympatisera med, än många andra skrivande 1700-talsmänniskor.

Men det som kanske ändå är allra mest slående, och som ofta har nämnts som utmärkande för Carl Gustav Ekeberg, är hans stora mångsidighet. Ja, det är frestande att rentav kalla det för universalbegåvning när man betraktar hur han, i sitt livs olika skiften, kom att bemästra det ena fackområdet efter det andra. För att citera Tore Frängsmyr hade han ”ett mycket brett register, och han synes alltid ha höjt sig över amatören” i de många olika roller han hade genom åren. Denna enastående mångsidighet framstår tydligt när man ser på grunddragen i Ekebergs biografi.

Det första område han på allvar gav sig i kast med var medicinen och farmacin, som han gav tio år av sitt liv. Sex av dessa år var han apotekselev, för att sedan bli provisor på apoteket i Åbo under något år. Den man vi känner som ”kaptan Ekberg” och som ofta karakteriseras som ”sjökaptan och reseskildrare”, var alltså i grunden en skicklig och välutbildad farmaceut på en för den tiden professionell nivå.

Genom sina kunskaper om detta och studier i den egentliga medicinen fick han möjlighet att göra två resor till Spanien som skeppsläkare på handelsfartyg, vilket förde in honom på den marina bana han skulle ägna huvuddelen av sitt liv. Säkerligen mönstrade han på av ren äventyrlust, som en chans att lämna vardagen och få komma ut och se sig omkring. Men väl ombord tycks Ekeberg ha fångats av sjölivets tjusning och studerade navigation samtidigt som han tjänstgjorde som styrman. Teori och praktik hand i hand alltså, som så ofta var fallet hos honom.

Även i detta yrke visade sig Ekeberg snart vara en duglig och omdömesgill utövare. Tack vare det och en inflytelserik beskyddare, amiralen och direktören i Ostindiska kompaniet Theodor Ankarcrona, utsågs han till fjärde styrman på

Drottningen av Sverige som seglade till Kina 1742. Färden blev dramatisk och genom en rad olika omständigheter var Ekeberg andre man ombord när *Drottningen* återvände 1744. Då var han fortfarande bara 28 år gammal.

Under de följande åren fortsatte den karriär som efterhand skulle ge honom en sådan särställning i Ostindiska kompaniets historia. Under 36 års tid gjorde han inte mindre än tolv resor i kompaniets tjänst, varav en till Spanien och de övriga till Kina. Vid en av dessa sjönk fartyget, *Stockholm*, redan på utfärden ett par dagar efter avgången från Göteborg. Totalt kom Ekeberg alltså till Ostindien sammanlagt tio gånger, de sex sista resorna som kapten och på slutet som något av en levande legend. Vid det laget hade han tillbringat över tjugo år av sitt liv till havs.

Det är allmänt omvittnat, hur skicklig och respekterad Ekeberg var som befälhavare. Ofta påpekas det att han var uppskattad både av Ostindiska kompaniets direktörer och bland det meniga manskapet. Carl Forsstrand skriver att han var en ”sträng och fordrande fartygschef”, men också rättvis och human. T.ex. eftersträvade han målmedvetet att bestraffningarna ombord inte skulle vara strängare än absolut nödvändigt och att besättningen inte skulle kommenderas med svordomar och okvädingsord av befälet, vilket inte var helt ovanligt vid den här tiden. När man läser hans egna skrifter slås man också av hur försiktig och omsorgsfull han var i navigeringen. Utan att vara feg tog han aldrig några onödiga risker, och han förlitade sig både på sin egen erfarenhet och sin djupa förtrogenhet med tidens sjöfartslitteratur.

Under de år då han grundlade sitt rykte som navigatör och befälhavare, odlade han också helt andra intressen, på områden där han så småningom blev något av en auktoritet genom sitt stora kunnande. Bland dessa bör kanske främst nämnas jordbruksfrågor och det som i vidare mening kallas ”lanthushållning” – det är ju inte minst särskilt lämpligt att lyfta fram i detta sammanhang. På 1700-talet var lanthushållningen och andra näringar i högsta grad på modet; många var de som ivrade starkt för nya metoder och praktiska lösningar med syfte att förbättra jordbruk och hantverk. Ekeberg tillhörde emellertid dem som drev detta intresse allra längst och med stor konsekvens. Det handlade i hans fall inte om ett ytligt koketterande utan om ett genuint engagemang för ett område han blev gediget insatt i, både genom läsning och genom praktisk handling på Altomta, som blev hans experimentgård.

Redan under 1740-talet gjorde Ekeberg strödda anmärkningar om lanthushållning i sina dagböcker och resejournaler, ett intresse som fördjupades under de följande åren. Det resulterade bl.a. i hans berömda lilla skrift om den kinesiska lanthushållningen, utgiven 1757 och snart översatt till flera av de stora europeiska

språken. Där skildrades tämligen ingående olika kinesiska odlingsmetoder, i synnerhet hur ris planterades, sköttes och skördades. Hela skriften var en lovsång till det kinesiska jordbruket, en idealisering av det välstånd som kineserna troddes bärga från sina mödor på fälten. Därigenom blev den en del av en mer allmän Kinavurm som kulminerade just i mitten av 1700-talet.

Några år senare, 1761, blev Ekeberg invald till ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien, en oerhörd hedersbetygelse. Till viss del var det en belöning för skriften om Kinas lantbruk, men det berodde också på hans vetenskapliga observationer av en mängd olika förhållanden under de långa resorna till Kina: noteringar om väder och vind, beskrivningar av vattenväxter, experiment med kompasser och mätningar av den magnetiska missvisningen, en angelägen fråga för tidens sjöfart. En rad vetenskapliga storheter med Linné i spetsen uttryckte sin stora tacksamhet mot Ekeberg för hans tålmodiga arbete med sådan grundforskning. Här liksom på alla andra områden han gav sig i kast med, utmärkte han sig för pålitlighet, kunnighet och gott omdöme.

På Altomta iklädde han sig ännu en av sina många roller, den som den praktiske jordbrukaren och godsägaren. Här tillämpade han sina stora kunskaper om, och sitt starka intresse för, jordens uppodling och olika metoder för att öka avkastningen och rent allmänt effektivisera verksamheten. Han genomförde ju stora arbeten här med nyodling, dräneringsarbeten, kvarnbyggen, experiment med nya grödor, planteringssätt, metoder att minska spillet vid skörden och så vidare. Han tycks ha haft en närmast outtröttlig energi, som ständigt inriktades på nya projekt för att få ut mer av jorden och arbetet på den.

Men till de många yrken och färdigheter som hittills räknats upp – apotekarens, läkarens, sjökaptens, vetenskapsmannens och jordbrukarens – måste vi lägga åtminstone ytterligare en, nämligen konstnärens. Kaptén Ekeberg var ju, som framgår så tydligt i detta rum, en skicklig tecknare och målare, och han var också duktig på att rita kartor. I den stora reseskildring från 1773 där han sammanfattade sina många färder till Ostindien förekom ett antal kopparstick av Olof Årre, som var gjorda efter tecknade förlagor av Ekeberg själv. Och på väggarna omkring oss ser vi också målningar av olika motiv från hans ostindiska färder. I otryckta manuskript, som jag själv inte tagit del av, skall det också finnas en mängd skickligt utförda teckningar.

Allt sammantaget tycks det mig inte alls som en överdrift att kalla Carl Gustav Ekeberg för en universalbegåvning. Som förhoppningsvis har framgått här, uppvisade han verkligen genuin talang på en mängd vitt skilda områden, där stor skicklighet vanligen är förbehållen rena specialister. På såväl teoretiska, praktiska och

konstnärliga som rent mänskliga fält var Ekeberg ständigt mottaglig och, om man så får säga, läraaktig. Allt han gav sig in på med kraft tycks han ha klarat av med glans, ständigt vägled av ett gott omdöme och en klok eftertänksamhet utan tungsinne. Det i sig gör honom till en intressant person.

Dessutom var han en person som tycks ha känt ”alla” av någon betydelse i 1700-talets Sverige: Carl von Linné, kungens förtrogne Carl Fredric Scheffer, affärsmän och politiker, Jacob Wallenberg som gav oss det litterära mästerverket *Min son på galejan*, direktörer och andra i Ostindiska kompaniet. Genom sin koppling till en mängd av 1700-talets mer betydande personer har Ekeberg en självklar aktualitet även för dagens forskning om svensk historia. Men också helt av egen kraft har han sin rättmätiga plats där. Dels genom sina bidrag till den svenska upplysningen och den kraftsamling som då gjordes för att utveckla jordbruket och andra näringar, dels genom sin roll i Ostindiska kompaniets historia och, inte minst, att han var den förste som hemförde levande teplantor till Sverige.

Men det som för dagens historiker kanske ändå är mest intressant i Ekebergs mångsidiga livsgärning och som för mig själv har betytt mest, är de efterlämnade skildringarna av hans resor, både tryckta och otryckta. Genom sina beskrivningar av Kina bidrog han till tidens stora Kinaintresse och nyanserade många av de både överdrivet positiva och negativa beskrivningar som då florerade. Han dokumenterade också hur Sveriges förbindelser med det avlägsna kejsardömet rent praktiskt gick till. Tack vare författarens balanserade stil går det också att använda Ekebergs Kinaskildringar som en hjälpkälla till kinesiska förhållanden i mitten av 1700-talet. Men det är en helt annan historia, som väl förtjänar att behandlas i ett alldeles eget föredrag vid något senare tillfälle.

Som avslutning vill jag därför nu utbringa en skål för den mångsidige Carl Gustav Ekeberg, som inte bara var kapten och reseskildrare utan också apotekare, läkare, vetenskapsman, jordbrukare och konstnär – en sann renässansmänniska i upplysningstidens Sverige.